

Marija Stagličić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 27. 12. 1993.

Prilog poznavanju državne izgradnje u Pagu u 19. stoljeću

U tijeku 19. stoljeća nije bilo velikih urbanih zahvata u naseljima otoka Paga, ali se ipak može pratiti određena aktivnost koja je općenito prepoznatljiva u razvoju arhitekture i urbanizma prošlog stoljeća. Potreba za novim građevinskim zemljištem i sanitarne odredbe česti su uzroci rušenju starih obrambenih gradskih zidina. Tako je i u Pagu na sredini prošlog stoljeća (1854.) otpočelo rušenje zidina prema luci, da bi se nasule močvarne plićine i oblikovala nova pristanišna obala. Na dobivenu prostoru u drugoj polovici stoljeća počela je izgradnja pojedinih obiteljskih kuća, a rušenje zidina nastavilo se do početka 20. stoljeća. Posljednja je imala biti uklonjena kula Scivanato, ali se službeni stav prema zaštiti spomenika s vremenom izmijenio. Tako je spomenuta kula sačuvana i postala je zanimljivom i slikovitom gradskom vizurom.

Osim urbanih zahvata na zidinama, u prošlom stoljeću bila je vrlo živa izgradnja i obnova crkava, župnih dvorova i javnih državnih objekata. I na otoku Pagu podignute su dvije nove crkve, jedna u Kustićima (1858.), a druga u Novalji (1904.). Osobito veliku pozornost zadarskih građevinara i regionalnih zaštitara privukla je obnova Kneževe palače u Pagu (1858.), a nešto kasnije vodila se prava bitka za kulu Scivanato (1901.-1915.) na čijem je mjestu trebala biti podignuta državna zgrada. U ovom prilogu iznose se novi arhivski podaci i nacrti o toj državnoj izgradnji u Pagu.

Kneževa palača, koja se nalazi na glavnom paškom trgu, bila je obnovljena oko sredine prošlog stoljeća (1858.). Ista zgrada temeljito je obnovljena prije dvadesetak godina, kad su joj pokušali vratiti izvoran izgled, pa su tragovi 19. stoljeća izbrisani. Obnovu iz prošlog stoljeća ipak treba zabilježiti, jer je to bio pothvat koji je uposlio brojne zadarske inženjere čiji izvještaji i projekti daju podatke i o ranijem izgledu palače.

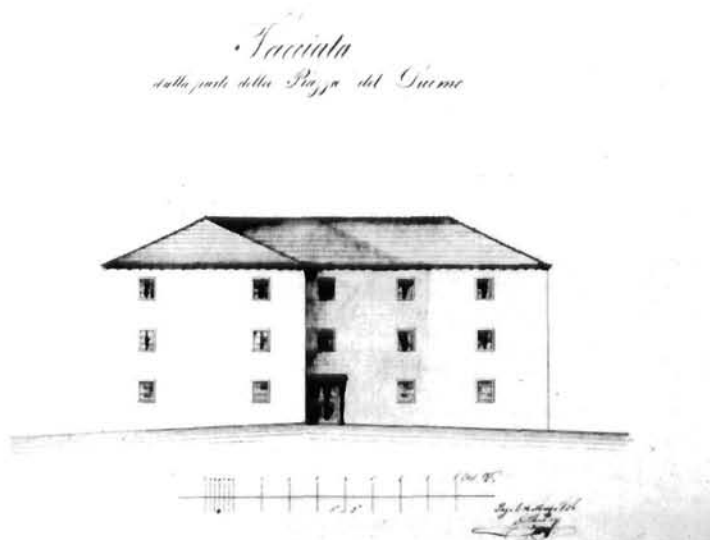
Već 1853. poslani su Financijskoj direkciji u Trstu prijedlozi obnove zgrade Kneževe palače, za potrebe smještaja vojnika i financijskih stražara. Trebalo je povećati stambeni prostor zgrade, tako što bi se dulje krilo, podijeljeno dotad na prizemlje i kat, podijelilo na prizemlje i dva kata. Tako bi se u palači moglo smjestiti 180 ljudi vojnih trupa i financijske straže, a preostali prostor poslužio bi za urede, kuhinju, pomoćne prostorije i spremište za sol.

U to vrijeme građevinski blok koji bi pripadao Kneževoj palači nije bio čitav u državnom vlasništvu, pa nije bio moguć ni takav projekt obnove koji bi obuhvatio cijeli taj blok, što bi iz temelja promijenilo karakter dotadašnjeg sklopa građevine. Jugozapadni dio bio je u vlasništvu višeg zidara i drvodjelca Orlanda Supičića, koji je na svom posjedu podigao kuću koristeći se unutarnjim dvorištem bivše palače.¹ Malo dvorište i kula sa satom, u produžetku Supičićeve kuće, bili su općinsko vlasništvo. Državnom eraru, odnosno vojsci i financijskoj straži, pripadala je samo zgrada Kneževe palače i dvorište sa zdcemem.

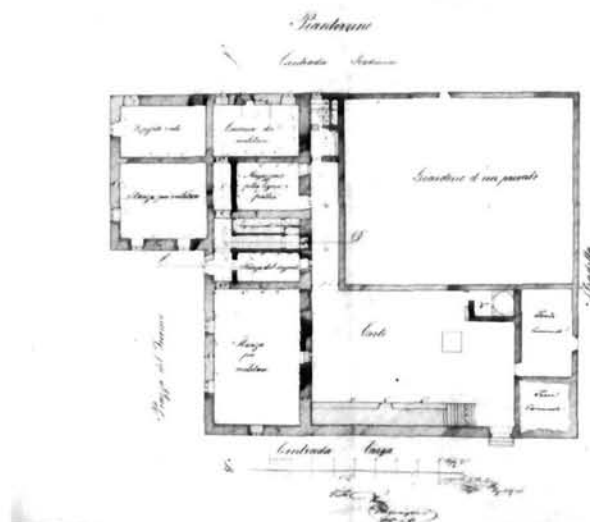
Prije pristupanja obnovi stara je zgrada snimljena i opisano je zatečeno stanje. Okružni zadarski inženjer G. Bertolini² navodi da se sklop sastoji od »zatvorenog prostora zgrade u obliku slova L i otvorenog prostora što ga sačinjava unutarnje dvorište usred kojega se nalazi bunar s dobrom pitkom vodom. Vanjsko otvoreno kameno stubište teče uz zapadni zid dvorišta«. Iz njegova opisa dalje proizlazi da je u to vrijeme bilo popločano prizemlje samo u izbočenom dijelu zgrade što gleda prema katedrali, gdje su se nalazila spremišta soli. Ostali prizemni prostori nisu bili popločani. Oba dijela zgrade, kojih pročelja gledaju na katedralu, podijeljena su na prizemlje i kat. Dva unutarnja prostora, što gledaju na dvorište i bočnu ulicu, bila su drvenim stubama povezana kroz četiri kata, dakle, sastojala su se od prizemlja i tri etaže. Podovi su bili

Sažetak

Razdoblje duge austrijske vladavine i u Pagu je obilježeno rušenjem kula i zidina te širenjem grada na nasutom terenu izvan nekadašnje utvrde. Kao i drugdje, tako i u ovom perifernom, ali zbog solane važnom, gradiću imale su biti podignute zgrade za potrebe sudstva i policije. Autorica ovdje analizira radove u vezi s pregradnjom bivše Kneževe palače u kojoj je trebala biti smještena financijska policija, te iznosi nove arhivske podatke i nacрте o neuspjelom pokušaju podizanja uredske zgrade na mjestu kule zvane »Scivanato«.

Nacrt za pregradnju Kneževe palače u Pagu, izradio ing. M. Gillhuber 1856., pročelje (foto: A. Travirka)
Design for the rebuilding of the Regent's palace in Pag by Eng. M. Gillhuber in 1856, front elevation (photo: A. Travirka)

Nacrt za pregradnju Kneževe palače u Pagu, izradio ing. M. Gillhuber 1856., tlocrt (foto: A. Travirka)
Design for the rebuilding of the Regent's palace in Pag by Eng. M. Gillhuber, 1856, ground plan (photo: A. Travirka)

od drvenih greda položenih na kamene konzole. U važnijim prostorijama to je bila ariševina, a drugdje jelovina. Jedino je sobica nad spremištem soli bila popločana ciglom. Svi vanjski »zidovi bili su presvučeni pravilno klesanim kamenom različite visine«. Kroz čitav dvorišni dio zgrade pod kupama je tekao kameni oluk koji su podupirale konzole. On je »dovodio vodu s dva kraja krova u cisternu«.

Iz Bertolinijeva opisa mogu se samo neki elementi povezati uz izvorni izgled renesansne palače. Prema tlocrtima i presjecima načinjenim 1858. godine vidi se da je palača već bila pregrađivana, ali se ne spominje kada. Tadašnji zapis govori da je dvorišno otvoreno stubište još bilo in situ, pa se i komuniciranje s glavnim dijelom palače odvijalo na stari, izvorni način. U prizemni dio dužega krila ulazilo se iz dvorišta s bunarom, a na kat se išlo spomenutim kamenim stubištem. Onaj dio u kojemu je bilo skladište soli imao je vlastiti ulaz s trga, a na prvi se kat dolazilo iz glavne dvorane ili unutarnjim drvenim stubištem koje je spajalo četiri kata jugoistočnog dijela zgrade. Na pročeljima što gledaju na trg već su tada bile zatvorene prozorske bifore, ali su visine katova bile izvorne. Budući da su otvori na prikazu stanja palače nacrtani kao prozorski okviri, po njihovoj se izradi ne može zaključiti jesu li to otvori iz 18. stoljeća, kao rezultat neke barokne obnove, ili su iz prve polovice 19. stoljeća, kao rezultat neke rane klasicističke pregradnje.

Za obnovu 1858. izrađeno je nekoliko projekata. Monolitna zgrada suda i vojarne zamišljena je tako da se izjednače nivoi na tri etaže, postavi unutarnje kameno stubište i otvori glavni ulaz s trga, da se sanitarni čvor smjesti u malu prigradnju prema Supičićevu posjedu, a da se svi prozori izjednače veličinom i oblikom. Prvi projekt, koji je 1854. izradio građevinski pristav Inchiostrì, nije bio prihvaćen.³

Financijska direkcija u Zadru preporučila je upola jeftiniji prijedlog obnove, što ga je izradio protomajstor iz Paga Supičić, koji se ujedno obvezao održavati zgradu nekoliko godina. Sačuvan je samo Supičićev troškovnik, u kojemu je zanimljivo

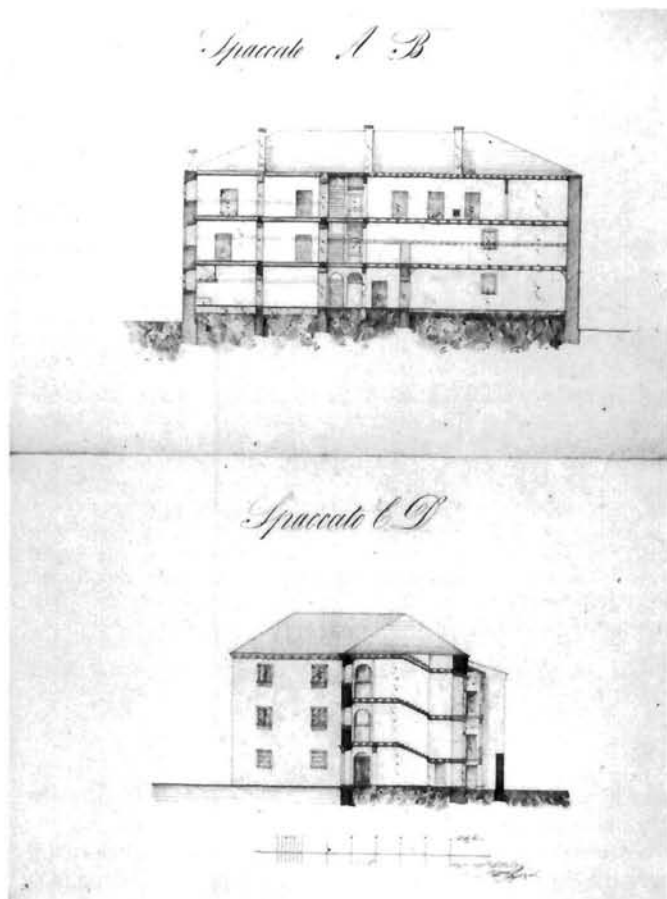
da spominje zatvaranje pet velikih prozora kojih mjere odgovaraju mjerama tadašnjih ulaznih vrata.⁴

Čini se da zadarska građevinska direkcija nije bila zadovoljna Supičićevim prijedlogom, pa inženjer G. Bertollini odlazi u prosincu 1857. u Pag kako bi snimio zatečeno stanje i raščistio nedoumice oko vlasništva. U međuvremenu je zadarski inženjer Gillhuber izradio nacrt (1856.) i detaljan opis radova (1858.) za obnovu paške općinske palače.

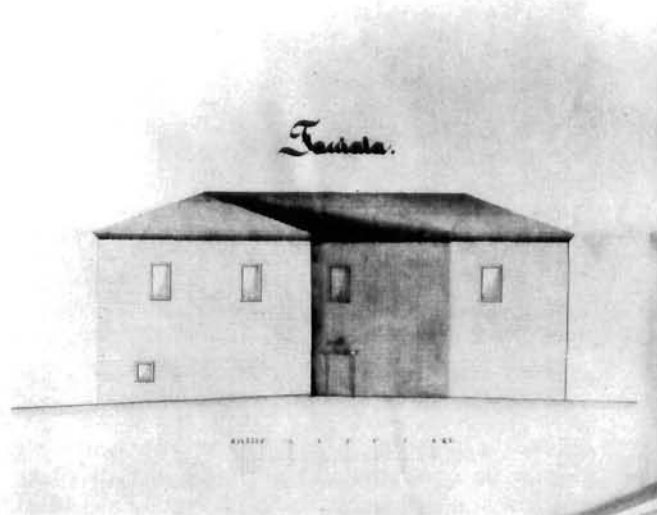
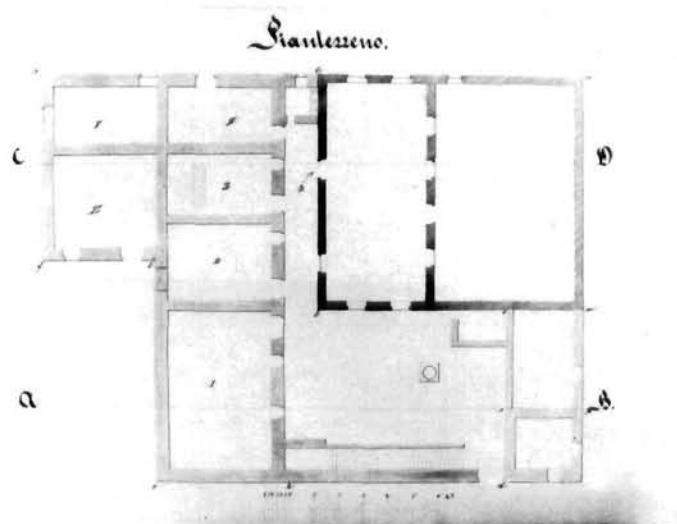
Prema njegovu projektu zgrada je trebala izgledati ovako. U prizemlju je za vojsku bila predviđena velika dvorana i jedna soba u izbočenom krilu, a do nje skladište za sol. U dnu duljeg krila bila bi smještena kuhinja, do nje spremište za drva i sijeno, a po sredini toga krila projektirano je unutarnje zidano stubište. Ulaz u zgradu bio bi premješten s onoga izbočenog na dulje krilo, tako da bi odgovarao novom stubištu. Na prvom katu planirana je još jedna velika dvorana za smještaj vojnika i prostor za zatvor, a u izbočenom krilu bolesnička soba i dvije sobice za službenike. Na drugom katu projektiran je trosoban stan za povjerenika, a na istom katu u izbočenom dijelu povjerenikov ured i ured za financijsku stražu. Sanitarnom čvoru prilazilo bi se iz glavnog stubišta te preko natkritog balkona.

Sjeverno pročelje bilo je raščlanjeno s po dvije, odnosno tri prozorske osi, a bočno lice izbočenog krila s po dva prozora. Zapadno lice imalo je po jedan, a južno po tri nepravilno raspoređena prozora. Gillhuberov projekt ostavljao je dojam utilitarne masivne službene zgrade koja je svojom pedantnošću i hladnim racionalizmom bila tipičan proizvod druge polovice prošloga stoljeća.

Obnova iz 1858. godine samo se dijelomice oslanjala na predloženi projekt. Odustalo se od nove podjele zgrade na tri kata. Osim što je otvoren poneki prozor i nova ulazna vrata u prizemlje postavljena na pročelju sučelice crkvi, izbjegnut je strogi ritam prozora utilitarne zgrade na tri kata. Najradikalniji zahvat izveden je u sustavu stubišta. Uklonjeno je dvorišno stubište i zatvorena kvadratna vrata što su vodila u veliku dvoranu na katu, a izgrađeno je unutarnje stubište na mjestu

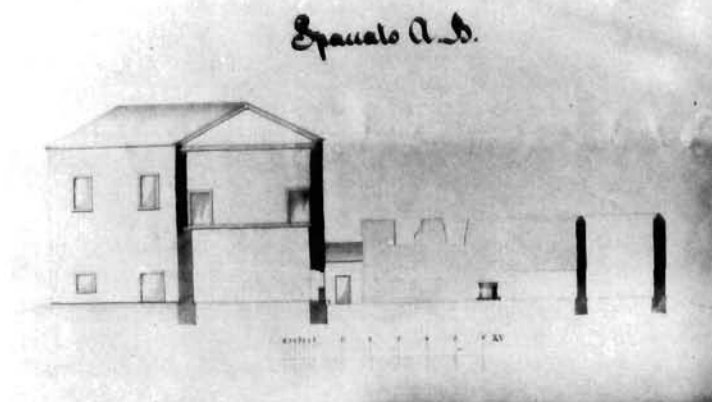
Nacrt za pregradnju Kneževe palače u Pagu, izradio ing. M. Gillhuber 1856., presjeci (foto: A. Travirka)
 Design for the rebuilding of the Regent's palace in Pag by Eng. M. Gillhuber, 1856, sections (photo: A. Travirka)

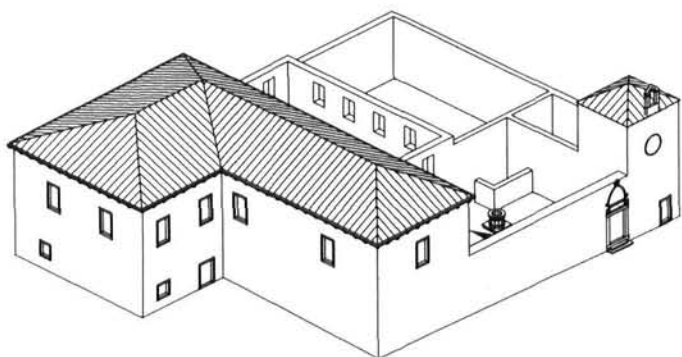

Tlocrt stanja Kneževe palače u Pagu prije pregradnje, izradio ing. G. Bertolini 1858. godine
 Ground plan of the existing Regent's palace in Pag prior to its rebuilding, by Eng. G. Bertolini, 1858.

Pročelje Kneževe palače u Pagu prije pregradnje, izradio ing. G. Bertolini 1858. godine
 The front elevation of the Regent's palace in Pag prior to its rebuilding, by Eng. G. Bertolini, 1858.

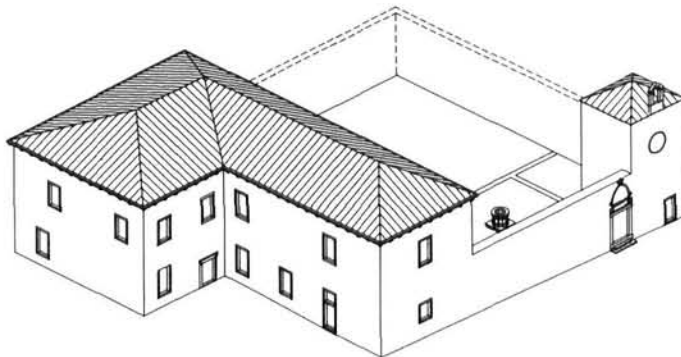
Presjek Kneževe palače u Pagu prije pregradnje, izradio ing. G. Bertolini 1858. godine
 The cross-section of the Regent's palace in Pag prior to its rebuilding, by Eng. G. Bertolini, 1858.

Kosa projekcija sklopa Kneževe palače u Pagu prema zatečenom stanju 1858. godine. Ulazno stubište još uvijek je u dvorištu. U južnom dijelu Palače gradi se Supičićeva kuća (kompjutorski izradio arh. D. Bakliža)

Diagonal view of the Regent's palace complex in Pag in its 1858 condition. The entrance staircase is still in the courtyard and Supičić's house is being built (computer drawing by Architect D. Bakliža)

Kosa projekcija sklopa Kneževe palače u Pagu prema zatečenom stanju 1967. godine. U Palaču se ulazilo kroz dvorište, ali preko novoizgrađenog stubišta unutar zgrade. Na sjevernom pročelju otvorena su dva pravokutna, a na zapadnom jedan kvadratni prozor u prizemlju. Također su otvorena visoka vrata za ulaz u novo skladište soli (kompjutorski izradio arh. D. Bakliža)

Diagonal view of the Regent's palace complex in Pag as it existed in 1967. The palace was still entered through the courtyard, but by the newly built staircase within the building. On the north facade two rectangular windows were open, as well as a high door for a new salt magazine (computer drawing by Architect D. Bakliža)

gdje ga je planirao postaviti Gillhuber. I tu je izvorni plan promijenjen tako da je ulaz u stubište otvoren s dvorišne strane, pa se stari način pristupa katovima iz dvorišta zadržao i dalje. S dvorišne strane otvoren je i jedan ulaz u prizemlje. Iako se na stubište ulazilo iz dvorišta, postojala je i unutarnja veza iz prizemlja.

Sve se to može očitati na arhitektonskom snimku napravljenom prije temeljite obnove 1968. godine.^{4a} Može se zaključiti da je na sredini prošlog stoljeća prevladalo opredjeljenje za najjeftiniji i najmanje zahtjevan projekt obnove. Vrlo je vjerojatno prihvaćena ponuda protomajstora Supičića. Prema arhitektonskim snimcima prije obnove iz 1858. godine vidi se da su pročelja zgrade već bila prepravljena, a dvorišne arkade zazidane prije. Nije vjerojatno da je F. Zavoreo za svoga kratkog boravka u Pagu, dok je izgrađivao kartu solana, radio na pregradnji Kneževe palače. Preinake i adaptacije zasigurno datiraju iz još ranijeg vremena, odnosno iz 18. stoljeća. Bez sigurnijih tragova o tome se za sada ne mogu donositi konačni zaključci.

Oko pola stoljeća kasnije u Pagu je trebala biti podignuta nova uredska zgrada. U to vrijeme veći dio paških zidina bio je porušen. U cijelosti je bio sačuvan samo sklop zidina oko kule zvane Scrivanato. Upravo na tom mjestu, u neposrednoj blizini samostana benediktinki, predviđena je izgradnja uredske zgrade. Zasada nepoznati autor je izradio projekt oko 1901. godine, a gradnju je odobrio nadvojvoda F. Ferdinand.

Projektom je bila zamišljena kamena katnica u neorenesansnom stilu, tlocrtno zbijena u obliku skraćenog slova U. U kraćem krilu s vlastitim stubištem i vrtom bio bi smješten stan za povjerenika. Glavni ulaz na zapadnom pročelju vodio bi u hodnik iz kojega bi se unutarnjim stubištem penjalo na prvi kat. Zgradi je trebalo pripadati unutarnje dvorište, te izduženi trapezoid gospodarskog vrta, koji bi graničio s posjedom samostana benediktinki.

Ta skladna i ritmički raščlanjena zgrada bila je dobro raspoređena prema pojedinim namjenama i riješena prema suvreme-

nim komunikacijskim i sanitarnim potrebama. Ipak, izrazito negativna strana projekta bio je izbor lokacije zgrade. Usprotivili su se konzervator F. Bulić i Pokrajinski konzervatorijalni ured u Splitu. Dopisivanje između Ministarstva za javne radove, Konzervatorijalnog ureda u Splitu i Centralne komisije za brigu o spomenicima u Beču trajalo je od 1912. do 1915. godine. Dalmatinsko poglavarstvo u Zadru i Konzervatorijalni ured u Splitu protivili su se rušenju kule i predlagali lokaciju izvan zidina grada, ali naručitelj gradnje, Ministarstvo pravosuđa, nikako nije odustajalo od izabrane lokacije. Posljednji spis o toj problematici datiran je s lipnjom 1915. godine. Do izgradnje ipak nije došlo, što je vjerojatno bila posljedica ratnih događaja i propasti Monarhije. Ipak, trogodišnja borba za promjenu lokacije odgodila je gradnju i postigla svoj cilj.⁵

Ovaj prilog o obnovi i izgradnji državnih zgrada u Pagu ukazuje na važnost proučavanja građevinske djelatnosti tijekom 19. stoljeća. Obilna grada koja se čuva u arhivima, gdje je pohranjena arhitektonska dokumentacija, detaljni opisi zgrada, a često i brojni dopisi i pisma, olakšava da se pronikne do djelovanja tadašnjih arhitekata. Ona omogućava vrednovanje njihova odnosa prema povijesnom naslijeđu, iako je vidljivo da su mogućnosti samostalnog rada unutar čvrste birokratske mreže bile male. Posebno dragocjeni postaju nacrti tadašnjeg stanja zgrada, koji su se tijekom prošlog stoljeća pomno izrađivali prije bilo koje obnove ili rušenja. Pomoću njih se često otkriva puno ranije stanje sklopova i zgrada, što je posebno zanimljivo u proučavanju priobalnih i otočkih, stoljećima taloženih gradova.

Obnova Kneževe palače u Pagu iz 1858. tipična je za arhitektonsku djelatnost regije toga vremena. S jedne strane ograničena malim novčanim sredstvima, a s druge otporom sredine prema »novome«, ta obnova je riješena kompromisom između predlaganih izmjena i postojećeg stanja. Na taj način ona je doprinijela udaljavanju od povijesnog izvorišta palače, a da nije ponudila novu vrijednost stilski dorečenog projekta. Stoga je nedavni pokušaj (1968.) da se palači vrati izvoran izgled opravdan, ali ne i do kraja osmišljen zahvat.

Kneževa palača u Pagu (foto: K. Tadić)
The Regent's palace in Pag (photo: K. Tadić)

Nacrt za uredsku zgradu u Pagu, oko 1901., pročelje (foto: A. Travirka)
Design for an office building in Pag, ca. 1901, front elevation (photo: A. Travirka)

Bilješke

1
Neposredno prije obnove palače protomajstor Orlando Supičić, rodom iz Zadra, kupio je od Pažana Ivana Krstitelja Mirkovića vrt okružen s dvije strane zidinama, a sa suprotne strane dvorištem i zgradom Kneževe, tada općinske, palače, koja je bila u vojnom vlasništvu. Znači da su vrt Kneževe palače i neki temelji na njemu bili u privatnom vlasništvu na sredini prošlog stoljeća, kada je nad spomenutim ostacima majstor Supičić podigao svoju obiteljsku kuću. Vidi Povijesni arhiv u Zadru, Spisi registrature Namjesništva, 1858., f.X/B. sv. 1574. br. 832.

2
To je onaj isti Bertolini koji je izradio prvi nacrt za nadogradnju zvonika katedrale u Zadru u vrijeme nadbiskupa G. Godeassija. Kasnije će se uz velika nastojanja nadbiskupa Maupasa, slikara Driolija, inženjera Gillhubera, Bertolinijeva mladeg kolege, a vjerojatno uz potporu i nekih drugih uglednih zadarskih građana, pokušati ostvariti projekt engleskog arhitekta T.G. Jacksona. Brojni problemi koji su iskrslili za vrijeme gradnje toga zvonika slika su vrlo složenih i napetih odnosa u zadarskim kulturnim krugovima, a nadalje dokaz o izuzetno snažnom utjecaju centralne austrijske vlasti na odluke o obnovi ili pregradnji kulturnih spomenika. (Vidi **M. Stagličić**, *Još o zvoniku zadarske katedrale*, Peristil br. 30, 1987., str. 143-146.)

3
Inchiosi je nacrt načinio 1854., a čuvaju se na navedenom mjestu u zadarskom Arhivu. Na njima je zabilježeno zatečeno stanje i prijedlog za obnovu. U svom dopisu s kraja 1855. službenik financijske direkcije u Zadru ne prihvaća Inchiostrijev projekt i predlaže ovo: »Budući da gore izneseni projekt za pregradnju iskazuje nepravilnosti i manjkavosti ne uzimajući u obzir čak ni sumu troškova, a na novi projekt bi trebalo dosta čekati, pokušao sam dekretom od 31. srpnja ove godine da Ured financija u Pagu zaposli ovdašnjeg sposobnog nadzidara i drvodjelca Orlanda Supičića da izradi nacerte za odgovarajuće izmjene koje bi trebalo izvršiti uz uštedu novca, pozivajući ga da potanko izradi troškovnik za sve prostore koje bi trebalo pregraditi, njihove dimenzije i kapacitet.«

4
Iz Supičićeva troškovnika proizlazi da je visina prozora i ulaznih vrata iznosila 10, a širina 5 stopa. Preračunato u metre na osnovi bečke stope (31,61 cm), visina bi iznosila 3,161 m, a širina 1,58 m. Preračunavajući dimenzije gotičko-renesansnih bifora na nacrtu stanja zgrade iz 1967., koji se čuva u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu, proizlazi da visina bifore, uključujući erte, iznosi 3,10 m, a širina, ako je mjereno samo svijetli otvor, oko 1,56 m. Što se tiče veličine vrata, Supičićevim mjerama ne odgovaraju mjere vrata ubilježeni na spomenutom nacrtu.

Budući da u Arhivu nije sačuvan Supičićev nacrt obnove palače, teško je iz izloženih podudarnosti izvoditi konačne zaključke.

4A
U Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, koji je obnovio Kneževu palaču u Pagu 1967-68. godine, čuvaju se arhitektonski snimci palače načinjeni 1967.

5
Arhiv Hrvatske, Bundesdenkmalamt, sv. 11, Mappe 100. U dopisu Centralnoj komisiji za brigu o spomenicima od 4. studenoga 1913. kao prilog se spominje 7 fotografija staroga tornja i ostataka gradskih zidina, položajni nacrt tornja s projektiranom novogradnjom. U tim spisima nije sačuvan ovaj prilog. Nacrti za uredsku zgradu pronađeni su u zadarskom Povijesnom arhivu, Građevinska sekcija sv. 192, a nastali su vjerojatno 1901. godine.

Summary

Marija Stagličić

A Contribution to the Research of Public Building Development in Pag in the 19th Century

In the course of the 19th century we can detect on the island of Pag certain activities that are recognizable features in the development of architecture and town-planning of that period. Parish churches and parsonages were built and renovated, and public or official buildings were erected. Thus, two new churches were built of Pag, one in Kustići (1858) and the other in Novalja (1904). Also, in view of the need for new building sites, and in compliance with sanitary regulations, the marshy shallows in the island's bays were filled in and the ancient city fortifications were demolished. Between the middle of the 19th century and the beginning of the 20th century the walls by the harbour were demolished and the building of residential accommodation was begun in filled-in sites. Of particular interest was the renovation of the former Rector's palace in the town of Pag (1858) and the unsuccessful attempt to put up an office building on the site of the »Scrivano« tower (1901-1915).